

Quaderns de les Assemblees d'Estudis, núm. 1

El comtat de Besalú en el context català i europeu

Introducció

Devia ser un dia de l'any 2009 o 2010 que ens vam reunir a Barcelona amb Tura Clarà, presidenta dels Amics de Besalú. La senyora Clarà va acudir a la reunió amb les idees molt clares: les tradicionals Assemblees d'Estudis del Comtat de Besalú han donat fins al present molt bons resultats, ens va dir, perquè han ajudat a ampliar i aprofundir el coneixement de la història de l'antic comtat de Besalú. Ho demostra la qualitat de molts treballs publicats als volums d'Actes de les distintes Assemblees, i la participació en elles de prestigiosos historiadors catalans i estrangers. Ha arribat, però, afegia, el moment de renovar el format de les Assemblees i donar a aquestes reunions un to i nivell científic més alt, com a culminació del procés que les mateixes Assemblees van iniciar ja fa molts anys. Ho justificava amb l'argument de la desigualtat: a les Assemblees s'han presentat tradicionalment treballs molt bons, d'historiadors de primeríssim nivell, al costat d'altres d'aficionats de menys o molt menys interès, fet que ha anat en detriment del prestigi de les Assemblees i de les seves publicacions. Es tractaria a partir d'ara d'aixecar el nivell d'exigència i, d'alguna manera, filtrar ponències i comunicacions ja abans de presentar-les i, sobretot, de publicar-les a fi de garantir un nivell més alt de qualitat global. La presidenta del Amics de Besalú creia també que havia arribat el moment d'ampliar els horitzons, és a dir, que sense abdicar de les arrels besaluenques i dels seus propòsits fundacionals, i potser tampoc del seu nom, les Assemblees d'Estudis del Comtat de Besalú s'havien de transformar en autèntics Congressos d'Història on es poguessin fer aportacions no limitades temàticament al comtat de Besalú sinó obertes a problemàtiques més universals. Tura Clarà ens demanava que l'ajudéssim a fer realitat aquests propòsits, i afegia que, al seu entendre, la proximitat del novè centenari de la incorporació del comtat de Besalú a la sobirania del Casal de Barcelona podia ser un bon pretext per començar-hi a treballar. Havent participat en algunes de les Assemblees i havent publicat en els volums d'Actes corresponents alguns treballs, vam entendre els propòsits de la presidenta i vam estar d'acord a ajudar-la.

És així com, en permanent contacte amb Tura Clarà, i d'acord amb el seu projecte, vam planificar el contingut de la XI Assemblea d'Estudis. Pel contingut de les Actes que aquí es publiquen es pot veure que en la planificació de la XI Assemblea van predominar els tres objectius ja anunciats: dilatar l'horitzó, procurant que les ponències i comunicacions de caire més local o comarcal tinguessin el contrapunt d'altres de més generals, d'àmbit català o fins i tot europeu i mediterrani; aixecar el nivell científic, donant entrada a temes i qüestions de debat entre especialistes, sovint reservades a col·loquis internacionals, i examinar el tema específic de la incorporació de Besalú a la Barcelona, amb noves dades si això fos possible, i així el pretext de commemoració del novè centenari de la incorporació es convertiria en raó científica. Però l'argument de fons apuntat per Tura Clarà, que vam fer nostre, era i és que les investigacions fins aquí realitzades, i en part reflectides a les Actes de les diferents Assemblees, han permès arribar a un cert coneixement del passat de Besalú i el seu Comtat, però que l'ampliació i aprofundiment d'aquest coneixement requereix ara un canvi de perspectiva i de manera de fer. Es tracta, en suma, de situar la història de Besalú i el seu Comtat en el context català i europeu, i així poder establir comparacions i fer noves interpretacions, fruit del diàleg científic entre historiadors que treballen sobre Besalú i historiadors que no hi treballen, però que tenen en comú les èpoques d'estudi i una part com a mínim de les problemàtiques. Sobretot es tracta de que aquells que investiguen fonts besaluenques en facin

un estudi i en treguin unes conclusions que estiguin en consonància amb els objectius que marca la historiografia actualment a Europa. Naturalment, això que implica, de fet, transformar les Assemblees en Congressos d'història, no es pot fer sense que hi hagi en cada Assemblea una direcció científica responsable de planificar-ne el contingut, de decidir sobre objectius i participants. És el que vam intentar fer en ocasió de la XI Assemblea d'Estudis i que justifica que donéssim entrada a estudiosos que habitualment no treballen amb fons de Besalú. Pel desenvolupament de l'Assemblea i el contingut de les Actes que aquí presentem, ens sembla que no ens vam equivocar de camí.

Al marge de l'ordre en que les ponències es van dictar a Besalú, en la sala medieval de la cort del veguer, els dies 21 i 22 d'octubre del 2011, del títol amb què es van presentar i de l'ordenació que tenen en aquesta edició digital, podem establir una classificació de les ponències en tres blocs: ponències més o menys lligades a la problemàtica específica de la incorporació de Besalú a Barcelona; ponències dedicades a contextualitzar aquest fet reconstruint el panorama social, polític i religiós del moment a Besalú, als comtats catalans i a Europa, i ponències d'història de l'art i l'arqueologia, domini aquest darrer en el que les potencialitats i realitats en terres de Besalú són molt notables. Com veurem algunes ponències es podrien ubicar en dos d'aquests blocs o en tots tres a l'hora.

Les ponències de Martí Aurell, Joan Ferrer i Josep M. Salrach són les més directament lligades a l'estudi dels darrers comtes de Besalú i dels seus vincles familiars, al problema de la identitat del darrer comte i a les relacions amistoses o conflictives entre les Cases Comtals de Besalú i Barcelona. Martí Aurell i Joan Ferrer defensen l'existència diferenciada dels comtes Bernat II i Bernat III, oncle i nebot, mentre que Josep M. Salrach aporta una sèrie de documents que, al seu entendre, avalen la inexistència de Bernat III. Aurell i Salrach coincideixen en donar crèdit a les *Gesta* quan presenten als comtes germans Guillem II i Bernat II enemistats i assassinat el primer amb la connivència o coneixement del segon, un fet que sembla tenir alguna relació amb la final incorporació de Besalú a Barcelona. Des del punt de vista de l'enfocament, les tres ponències són diferents: la de Joan Ferrer examina la política religiosa dels darrers comtes de Besalú respecte dels monestirs de Ripoll i Sant Joan, la de Martí Aurell enllaça el tema general de les estructures de parentiu a Catalunya i Europa el segle XII amb l'exemple concret del comtes de Besalú i la de Josep M. Salrach presenta els documents de Besalú dels segles XI i XII custodiats a la Secció de Cancelleria de l'ACA i n'estudia el contingut sobretot en el que concerneix als darrers comtes de Besalú.

Les ponències d'Enric Dolset, Jaume Vilaginés, Lluís To i Elvis Mallorquí identifiquen i expliquen els marcs i les estructures polítiques i socials a l'interior de les quals es produeixen els fets històrics dels segles XI i XII i es fan interpretables. En aquest sentit, la ponència d'Enric Dolset dedicada a l'anàlisi de les fronteres a Europa entorn del 1100, precisament quan la incorporació de Besalú a Barcelona modificava les fronteres internes de Catalunya, està més que justificada. Era imprescindible. Però és clar que un canvi polític de tal magnitud com el que es va produir a Besalú a principis del segle XII, quan la sobirania (o la *iurisdictio* general, com dirien els juristes) va passar al comte de Barcelona, no es va produir sense conflictes i acords en els que la noblesa, la petita i la gran, hi va haver de jugar un paper rellevant. Alguns juraments de fidelitat prestats sembla que col·lectivament per la noblesa besaluenca al darrer comte de Besalú en serien la prova. A l'anàlisi d'aquest grup humà, des de molts diferents aspectes i perspectives, en un context català que no ignora Besalú, es dedica la ponència de Jaume Vilaginés. Per suposat, aquesta noblesa i la família comtal mateixa no podien viure i exercir el poder sense una pagesia que la mantingués i a la que, per consegüent, calia mantenir sotmesa. A l'estudi d'aquesta pagesia, agrupada en comunitats, establerta en masos i lligada als senyors i a la terra per les servituds, es consagra la ponència de Lluís To que té la particularitat d'haver estat construïda amb fonts provinents de les terres de l'antic comtat de Besalú sobretot. De passada, la ponència de Lluís To mostra que

els documents de la plena i la baixa Edat Mitjana a Besalú són molt rics, d'extraordinari interès per a l'estudi de la societat rural a Catalunya en temps feudals. La ponència d'Elvis Mallorquí, en consonància directa amb la seva tesi, és una de les més interessants de les que es van presentar a la XI Assemblea, perquè examina un tema importantíssim i fins ara negligit per la historiografia: l'examen en profunditat de l'organització parroquial i del pagament i percepció o distribució dels ingressos provinents del delme, que podia haver estat la renda més lucrativa d'aquella època, és a dir, la que permetia extreure més excedent de la pagesia. Elvis Mallorquí va mostrar com el delme, sovint considerat com un tribut eclesiàstic, en plena època medieval era percebut en cada parròquia per clergues i nobles, a través d'un sistema molt complex i divers de sostracció i distribució. És clar que l'Església i la noblesa tenien en el delmes una causa de disputa però també un teixit d'interessos que els unien enfront de qui els pagava: la pagesia.

Un bloc més heterogeni, però no menys ric, és el format, com dèiem, per les ponències d'art i arqueologia. Quant a l'art, Carles Sánchez va servir-se de l'estudi de capitells de Sant Pere de Camprodon i la seva comparació amb capitells més o menys coetanis de centres del Rosselló i el Vallespir per demostrar que les fronteres no existien per a l'art i els seus creadors o, si existien, eren perfectament permeables. De fet, la història de l'art és en aquest punt paral·lela a la història política: no oblidem que els comtes de Besalú ho eren també llavors del Vallespir, que ja és d'alguna manera terra rossellonesa. Els contactes, doncs, entre una i altra banda dels Pirineus havien de ser per aquesta banda molt fluïts. La ponència, també d'història de l'art, de Laura Bartolomé sobre el Sant Sepulcre de Palera uneix a l'interès per l'estudi d'un monument singular, la seva vinculació al moviment popular del pelegrinatge i la devoció als sants llocs que l'altre moviment popular, el de les croades, va despertar. El Sant Sepulcre estudiat per Laura Bartolomé i la història dels monestir de Ripoll i Sant Joan resseguida per Joan Ferrer, amb la vinculació a Sant Víctor de Marsella, són prova de que els homes que dirigien els destins del comtat de Besalú i les seves terres properes estaven perfectament lligats a Europa i participaven de les influències, les sensibilitats i els corrents que unien llavors als europeus. D'aquests elements que anaven configurant el que en podríem dir una religiositat popular europea, expressada comunament en l'art, n'hi també un testimoni excepcional des del punt de vista temàtic en aquesta XI Assemblea: ens referim a la ponència de Lourdes Sanjosé sobre el trasllat de les relíquies de sant Prim a Besalú a final del segle X. Lourdes Sanjosé examina els probables orígens d'aquestes relíquies i, després de descartar un origen en terres occitanes, conclou que, atesos els vincles creats pel comte-bisbe Miró Bonfill en vincular directament el seu monestir de Sant Pere de Besalú a Roma, les relíquies haurien arribat directament d'aquesta ciutat, en estricta reciprocitat.

Parlar de l'arqueologia en darrer lloc no significa desmerèixer un del fronts més renovadors de la recerca històrica. En podíem haver parlat, perfectament, en primer lloc. Tres arqueòlegs, Joan Frigola, Anna Madroñal i Alejandro Valenzuela, van exposar els resultats dels treballs arqueològics efectuats l'any 2009 a l'anomenada era d'en Xiua, al nord-est del centre històric de Besalú, en cinc sitges amortitzades escalonadament entre els segles X i XIII. Els materials que en van extreure els van permetre exposar una panoràmica de l'alimentació dels habitants de la vila de Besalú en l'època indicada, panoràmica que les fonts escrites d'aquells segles difícilment permetria construir. Si hi hagués algun dubte, recerques com aquesta mostrarien la necessitat d'aplegar els esforços d'arqueòlegs i documentalistes per millor apropar-nos al passat, una suma, d'altra banda, que en aquest congrés es va practicar. Ho palesa l'altra ponència d'arqueologia presentada per Cristian Folch i Jordi Gibert, de la Universitat Autònoma de Barcelona. Els seus treballs d'excavació a l'Aubert (la Vall d'en Bas), un assentament rural dels segles VI-X, permeten fer dues coses que la documentació no permet: en primer lloc, apropar-nos a les formes de vida i organització social de l'espai en el període de transició del món antic al feudal, un període fosc en el que la documentació té molt poc a dir, i, en segon lloc, transformar mínimament el que en la documentació d'època

carolíngia són simplement topònims i donar-los realitat en forma de restes materials de vells assentaments rurals, quelcom que només l'arqueologia permet.

Finalment només voldriem deixar constància de la participació en el congrés dels professors Gerardo Boto, de la Universitat de Girona, i André Constant, de la Universitat d'Aix-en-Provence. Mentre Gerardo Boto va parlar de la seva recerca en curs sobre les restes del monestir de Sant Llorenç de Sous, André Constant va partir dels monestirs de Besalú per explicar-ne la funció en el sistema polític carolingi en contraposició als *castra*, i la posterior superació de les tensions entre aquests dos elements, fagocitats, en cert sentit, pel procés de parroquialització que el cobrament del delme va impulsar durant el segle XI. Malauradament, l'acumulació de treballs de docència i recerca d'aquests professors els ha impedit fins el present lliurar-nos les seves contribucions que, això no obstant, no renunciem a incorporar a aquesta edició digital tan bon punt les rebem.

Mercè Aventín i Puig
Universitat de Barcelona
Josep M. Salrach i Marés
Universitat Pompeu Fabra